

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK
*Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie*

ZMIANY W UKIERUNKOWANIU PRODUKCYJNYM GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

1. Wstęp

Według Głównego Urzędu Statystycznego obszarami wiejskimi nazywamy tereny znajdujące się poza granicami administracyjnymi miast. Stanowią one łącznie 93% powierzchni Polski i są zamieszkiwane przez 39% ludności kraju [Obszary wiejskie ... 2011]. Funkcjonowanie tych obszarów, zlokalizowanych na nich gospodarstw domowych i związanej z nimi ludności, jak też przebieg procesów zmieniających społeczno-gospodarczy charakter wsi, uzależniony jest od przyjętej w danym państwie polityki wiejskiej. W naszym kraju znaczenie polityki wiejskiej jest bardzo duże. Kilka lat temu Kłodziński [2004] stwierdził nawet, że: „Jej beneficjentami [...] są wszyscy mieszkańcy Polski, a nie tylko mieszkańcy wsi lub sami rolnicy”, gdyż wszyscy bezpośrednio lub pośrednio korzystają z dobrodziejstw obszarów wiejskich. Te zaś wciąż się przekształcają, a wraz z nimi zmienia się życie ich mieszkańców. Jest to efekt przeobrażeń ekonomicznych, politycznych i społecznych. Wpłynęła na to zarówno transformacja systemowa, jak i globalizacja, której najbardziej widocznym dla Polaków przejawem jest przynależność naszego kraju do Unii Europejskiej.

Obecnie wśród procesów najbardziej zmieniających oblicze polskiej wsi, badacze wymieniają urbanizację obszarów wiejskich, dezagrarizację, dualizację społecznych struktur produkcji w rolnictwie oraz restratyfikację [Wilkin 2008; Halamska 2009]. Urbanizacja terenów wiejskich uwidacznia się na ogół w bardziej nowoczesnym charakterze zabudowy wsi oraz stylu życia jej mieszkańców. Dezagrariacja (odrolnianie) przejawia się w zmniejszaniu powierzchni obszarów wiejskich wykorzystywanej do produkcji rolnej, spadku udziału mieszkańców wsi pracujących w rolnictwie oraz w zmniejszaniu udziału dochodów rol-

niczych w dochodach rodzin wiejskich. Finalnym efektem dezagraryzacji jest więc ograniczenie wpływu rolnictwa na gospodarkę narodową oraz rolników na społeczeństwo, zwłaszcza wiejskie. Odnośnie procesu odrolniania warto dodać, że w 2010 roku – w porównaniu z 2002 rokiem – krajowa powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się o ponad 8% [Raport z wyników 2011]. Co zaś się tyczy udziału osób pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie pracujących mieszkańców wsi – zmniejsza się on od wielu lat. Dla przykładu, w 1995 roku udział ten wynosił według BAEL¹ 52,7%, w 2007 roku – 35,4% [Rolnictwo i obszary 2009], a w 2010 roku – 33,5% [Kwartalna informacja 2012].

Kolejna z wymienionych – dualizacja rolnictwa – to swoisty „biegunowy” proces zmian struktur produkcyjnych w rolnictwie, szczególnie struktury własności ziemi i władania nią oraz struktury gospodarstw rolnych i sposobów ich funkcjonowania. Dotyczy to zwłaszcza zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych oraz zarysowującego się podziału polskich gospodarstw rolnych na dwa bloki: rolnicze gospodarstwa towarowe i gospodarstwa prowadzone lub tylko istniejące z innych względów (np. jako miejsce zamieszkania). Co do struktury wielkościowej gospodarstw, dane zgromadzone w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 2010 [Raport z wyników 2011] uwidoczniły, że w 2010 roku – w porównaniu z 2002 rokiem – liczba gospodarstw rolnych do 1 ha zmniejszyła się o 26,8%, a gospodarstw powyżej 1 ha – o 20,1%. Zwiększyła się przy tym (o 34,4%) liczba jednostek o powierzchni 50 ha i więcej. Obserwowane jest również stopniowe zwiększanie się w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą powierzchni użytków rolnych; w 2010 roku wynosiła ona średnio 7,92 ha i była o 13,5% większa niż 8 lat wcześniej. Jednak w opinii wielu badaczy proces ten następuje zbyt wolno [Dzun i Józwiak 2009].

Restratyfikacja uwidacznia się natomiast w przeobrażeniach struktury społecznej ludności wsi. Proces ten wiąże się z przekształceniami struktury zawodowej mieszkańców wsi, a przejawia się głównie w spadku liczby „zawodowych” rolników i zwiększaniu liczby osób zarobkujących poza rolnictwem. Dla przykładu, w 2005 roku na 100 ha użytków rolnych (UR) przypadało średnio 15 osób pracujących w rolnictwie, natomiast na 2015 rok przewiduje się, że będzie to 10 osób [Strategia Rozwoju 2006]. Restratyfikacja wiąże się też ze wzrostem poziomu edukacji ludności wiejskiej. Jednakże, jak dotychczas wzrost ten jest jeszcze dość mały [Szafranec 2006].

Można zakładać, że w wyniku powyższych procesów i będących ich konsekwencją przeobrażeń w środowisku wiejskim, przekształceniom ulega sposób prowadzenia gospodarstw rolnych. W efekcie, w wielu z nich zmienia się skala uprawy niektó-

¹ BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności będące głównym źródłem danych o sytuacji na rynku pracy. Celem tego badania jest pozyskanie informacji o wielkości i strukturze siły roboczej. Metodologia badania jest porównywalna w skali międzynarodowej. W Polsce prowadzone jest ono przez Główny Urząd Statystyczny i począwszy od maja 1992 roku wykonywane jest w cyklu kwartalnym [Badanie Aktywności 2012].

rych roślin, czy chowu zwierząt – szczególnie mniej dochodowych na rzecz bardziej dochodowych. W innych, produkcja rolnicza jest ograniczana, a podejmowana jest działalność pozarolnicza lub praca poza gospodarstwem. Zmienia się też ukierunkowanie produkcyjne gospodarstw rolnych, wyznaczone przez przeważające w nich działalności produkcji rolniczej [Encyklopedia 1984]. W związku z powyższym, za cel tego opracowania przyjęto określenie ukierunkowania produkcyjnego gospodarstw z zakwalifikowanej do niniejszych badań grupy 796 słabszych ekonomicznie (tzn. o wielkości ekonomicznej 2-16 ESU²) indywidualnych gospodarstw rolnych. W opracowaniu zastosowano podział gospodarstw rolnych na ukierunkowane na produkcję roślinną, zwierzęcą oraz mieszaną, czyli wielostronną.

Ponadto, przyjęto przypuszczenie, że ukierunkowanie produkcyjne wyżej wspomnianej grupy słabszych ekonomicznie gospodarstw rolnych może zmieniać się stosunkowo szybko.

2. Materiał i metoda badań

W trakcie badań wykorzystano szereg źródeł informacji. Były to publikacje systemu Polski FADN oraz Głównego Urzędu Statystycznego, jak też inne opracowania naukowe i popularno-naukowe. Niezbędne do analizy dane źródłowe pochodziły z celowo wybranej grupy 796 indywidualnych gospodarstw rolnych należących do zbiorowości gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w systemie Polski FADN³. Ich wyboru dokonano w oparciu o niżej wymienione kryteria. Mianowicie, był to panel tych samych, rozmieszczonych na terenie całej Polski, gospodarstw rolnych. W panelu tym znajdowały się gospodarstwa słabsze ekonomicznie (2-16 ESU). Oznacza to, że zgodnie z metodologią systemu Polski FADN, według wielkości ekonomicznej (klasyfikacja ES6) były one zaliczane do jednostek bardzo małych (2-4 ESU), małych (4-8 ESU) i średnio-małych (8-16 ESU)⁴. Ponadto w latach 2005-2007 nieprzerwanie gromadzono w nich dane rachunkowe w ramach wspomnianego powyżej systemu. Cechowały się także tym, że równocześnie

² ESU – ang. European Size Unit; pol. europejska jednostka wielkości. Jedno ESU odpowiada 1200 euro. Wielkość ekonomiczną gospodarstwa wyrażoną liczbą ESU ustala się dzieląc sumę standardowych nadwyżek bezpośrednich w gospodarstwie przeliczoną na euro przez 1200.

³ Polski FADN – System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych. Jego funkcjonowanie stało się w Polsce obowiązkowe od 2004 roku, czyli od roku wstąpienia do UE. Zgodnie z Ustawą (Dz. U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20) za funkcjonowanie systemu odpowiada IERiGŻ-PIB w Warszawie.

⁴ W przyjętym okresie badań (2005-2007) w grupie 796 rozpatrywanych gospodarstw rolnych, wielkość ekonomiczna poszczególnych gospodarstw zmieniała się, ale – zgodnie z przyjętym założeniem – zawsze mieściła się w przedziale 2-16 ESU. W 2005 roku 12,8% gospodarstw z całej grupy badawczej miało wielkość ekonomiczną 2-4 ESU, 42,5% – miało wielkość 4-8 ESU, a 44,7% – 8-16 ESU. W 2007 roku wielkością ekonomiczną 2-4 ESU cechowało się 10,8% gospodarstw badanej grupy, wielkością 4-8 ESU – 38,4%, a wielkością 8-16 ESU – 50,8%.

w całym omawianym okresie prowadzono w nich ankiety IERiGŻ-PIB o dochodach spoza gospodarstwa rodzin rolników, w których rodziny te deklarowały, że gospodarstwo rolne było wówczas ich jedynym źródłem utrzymania. Ten sposób doboru obiektów do badań umożliwił określenie ukierunkowania produkcyjnego i jego zmiany w tej samej (w okresie 3 lat) próbie gospodarstw.

Badania dotyczyły tylko trzech lat (2005-2007), gdyż przyjęte założenia (zwłaszcza nieprzerwane w tym okresie równoczesne gromadzenie w gospodarstwach danych w ramach systemu FADN oraz w ankietach o dochodach spoza gospodarstwa rodzin rolników) bardzo ograniczały liczebność próby, stąd ostateczna liczba zakwalifikowanych do badań jednostek wyniosła 796. W związku z tym, objęcie badaniami kolejnych lat spowodowało by dalsze zmniejszenie próby.

Jak wspomniano, przyjęte do badań gospodarstwa użytkowane były przez rodziny utrzymujące się wyłącznie z gospodarstw rolnych. Można więc założyć, że zaobserwowane w nich przeobrażenia wynikały przede wszystkim z umiejętności dostosowywania się ich kierowników do zmian zewnętrznych, związanych ze wspomnianymi wcześniej procesami przeobrażeń na terenach wiejskich.

Ukierunkowanie produkcyjne analizowanych gospodarstw ustalono na podstawie ich przynależności do wyodrębnionych dla potrzeb Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych – typów rolniczych TF8, będących kombinacją typów rolniczych podstawowych, pochodzących z różnych typów szczegółowych [Jasińska i Michalak 2008]. Do jednostek ukierunkowanych na produkcję roślinną należały te, które w poszczególnych latach badań zakwalifikowano do następujących typów rolniczych: uprawy polowe, uprawy ogrodnicze oraz uprawy trwałe. Do gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą zakwalifikowano te, które należały do typów: krowy mleczne, zwierzęta żywione w systemie wypasowym (bez krów mlecznych) oraz zwierzęta ziarnożerne, a gospodarstwa o ukierunkowaniu wielostronnym to jednostki należące do typu rolniczego nazwanego „mieszane”.

Uzupełnieniem danych o ukierunkowaniu produkcyjnym 796 rozpatrywanych gospodarstw są informacje o strukturze ich wartości produkcji, powierzchni uprawy zbóż (ogółem), w tym pszenicy oraz średniorocznym stanie krów mlecznych, pozostałego bydła i trzody chlewnej – tabela 1.

W badaniach wykorzystano analizę pionową. Sprowadzała się ona na ogół do przedstawienia, występujących w kolejnych latach badań, zmian związanych z ukierunkowaniem produkcyjnym rozpatrywanej próby gospodarstw. Należy jednak dodać, że prezentowanych wyników nie powinno się w sposób bezpośredni utożsamiać z przeciętnymi efektami wszystkich, słabszych ekonomicznie (2-16 ESU) gospodarstw rolnych w kraju. Mimo to pokazują one tendencje zmian tych efektów.

3. Podstawowe informacje o analizowanej zbiorowości gospodarstw

W latach 2005–2007 zakwalifikowana do niniejszych badań próba 796 indywidualnych gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej od 2 do 16 ESU stanowiła około 10% całej zbiorowości gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej objętej wówczas badaniami systemu FADN. Natomiast ta ostatnia została wyłonią (przy współpracy z GUS) spośród całej, liczącej w Polsce 667 tysięcy gospodarstw rolnych zbiorowości o wspomnianej wielkości ekonomicznej, stanowiącej prawie 90% gospodarstw towarowych objętych polem obserwacji systemu Polski FADN, a przy tym około 28% ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych w kraju prowadzących działalność rolniczą [Jasińska i Michałak 2008; Charakterystyka gospodarstw 2008].

Tabela 1

Wybrane informacje o badanych gospodarstwach rolnych (w przeliczeniu na 1 gospodarstwo)

Wyszczególnienie	Lata badań		
	2005	2006	2007
Liczba badanych gospodarstw	796	796	796
Gospodarstwa rolne ogółem w próbie [%]	100,0	100,0	100,0
z tego: ukierunkowane na prod. roślinną	26,3	26,1	27,5
na prod. zwierzęcą	22,1	23,4	25,3
na prod. mieszaną	51,6	50,5	47,2
Struktura wartości produkcji ogółem [%]	100,0	100,0	100,0
w tym: roślinna	49,7	52,6	57,6
zwierzęca	49,1	46,1	41,1
Powierzchnia użytków rolnych [ha]	15,43	15,35	15,66
w tym: dodzierżawionych [%]	20,1	20,1	21,0
Powierzchnia ugorów [ha]	0,71	0,03	0,01
Powierzchnia uprawy zbóż ogółem [ha]	9,09	8,94	8,95
w tym: pszenicy	2,46	2,35	2,19
Zwierzęta ogółem - stan średnioroczny [LU]	10,33	10,74	10,58
w tym: krowy mleczne	3,65	3,63	3,61
pozostałe bydło	2,20	2,30	2,51
trzoda chlewna	4,18	4,48	4,15
Struktura wykształcenia kierowników gosp. [%]	100,0	100,0	100,0
w tym: rolnicze	46,5	46,7	47,1
w tym: wyższe	2,5	2,5	2,5
Nakłady pracy ogółem [AWU]	1,69	1,71	1,68
w tym: pracy własnej	1,61	1,62	1,61

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych systemu Polski FADN.

W rozpatrywanym okresie (2005-2007) około połowa przyjętych do badań 796 gospodarstw ukierunkowana była na produkcję wielostronną, jednak odsetek tych jednostek sukcesywnie się zmniejszał (z 51,6% w 2005 roku do 47,2% w 2007 roku). Co więcej ponad 1/4 badanych gospodarstw ukierunkowana była na produkcję roślinną i nieco mniej – na zwierzęcą, przy czym zarówno odsetek tych pierwszych, jak i drugich z biegiem lat stopniowo się zwiększał. Zaobserwowano więc tendencję do wycofywania się gospodarstw z ukierunkowania na produkcję mieszaną, a w konsekwencji do zmiany kierunku produkcji na roślinny bądź zwierzęcy. Zauważono przy tym, że kierownicy badanych jednostek nieco chętniej wybierali ukierunkowanie na produkcję roślinną niż na zwierzęcą, choć dysproporcja ta z roku na rok się zmniejszała – tabela 1.

Analiza struktury wartości produkcji także sugeruje, że w rozpatrywanej próbie chętniej zajmowano się produkcją roślinną niż zwierzęcą. Wyższy udział w wartości produkcji (ogółem) uzyskiwano bowiem z tej pierwszej. Mogło to być efektem wyższej opłacalności w tych gospodarstwach poszczególnych działalności produkcji roślinnej, będącej wynikiem stosunkowo korzystnych w badanych latach cen produktów roślinnych oraz relatywnie dużej skali produkcji, zwłaszcza zbóż. Tym bardziej, że w omawianym okresie (2005-2007) ceny głównych produktów zwierzęcych (np. żywca wołowego, czy wieprzowego) często bywały dla rolników niekorzystne, szczególnie w przypadku gospodarstw o małej skali chowu zwierząt.

Gospodarstwa rozpatrywanej próby były średnio około 2-krotnie większe obszarowo niż przeciętne w Polsce indywidualne gospodarstwo rolne posiadające powyżej 1 ha użytków rolnych (UR). W latach 2005-2007 średni areał UR zwiększył się w omawianych gospodarstwach z 15,4 do 15,7 ha – podczas gdy w wyżej wspomnianym gospodarstwie indywidualnym z 7,6 do 7,8 ha [Rolnictwo w 2007 r., 2008]. W analizowanej próbie 796 gospodarstw był to między innymi rezultat wzrostu powierzchni gruntów dodzierżawionych (z 3,1 do 3,3 ha UR). Na uwagę zasługuje też fakt, że w objętych niniejszymi badaniami gospodarstwach niemal całkowicie zlikwidowano ugory (z 0,71 ha w 2005 roku do 0,01 ha w 2007 roku). Wynikało to z faktu, że do gruntów ugorowanych rolnicy otrzymywali wówczas wyłącznie jednolitą płatność obszarową (JPO), a patrząc z ekonomicznego punktu widzenia, korzystniejsze dla nich mogło być na przykład obsianie ugorów roślinami, do których przysługiwała płatność uzupełniająca (UPO) np. zbożami, dzięki czemu możliwe było otrzymanie do zajętych pod zboża gruntów wyższych dopłat, bo sumy JPO i UPO.

Przeprowadzone badania wykazały też, że zwiększenie obszaru użytków rolnych sprzyjało nastawieniu rozpatrywanych jednostek na produkcję roślinną. Wybór tej produkcji mógł wynikać również z tego, że zazwyczaj wymaga ona mniejszych nakładów pracy i jest mniej kosztochłonna niż produkcja zwierzęca.

Daje więc rodzinom rolników większe szanse na korzystniejsze dla nich wykorzystanie wolnych zasobów pracy i środków finansowych (np. w działalności pozarolniczej). Tym bardziej, że analizowane gospodarstwa dysponowały w badanym okresie niezbyt dużymi zasobami pracy – około 1,7 AWU, czyli niespełna dwiema osobami pełnozatrudnionymi, przy założeniu że 1 osoba pracuje w gospodarstwie co najmniej 2200 godzin rocznie. Biorąc to pod uwagę nie dziwi fakt, że średnio w omawianej grupie 796 gospodarstw prawie 60% użytków rolnych zajmowały zboża, ich uprawa jest bowiem na ogół mniej pracochłonna.

Korzystne dla użytkowników słabszych ekonomicznie gospodarstw, wydaje się też ograniczanie – w przeliczeniu na średnie badane gospodarstwo – liczby krów mlecznych. Produkcja mleka wymaga bowiem dość dużych nakładów, zarówno materialnych, jak i pracy, a mała skala produkcji nie zapewnia zazwyczaj wysokiej opłacalności [Augustyńska-Grzymek 2011].

Warto też zauważyć, że w omawianej grupie 796 gospodarstw niemal identyczny, jak w reprezentatywnej dla Polski zbiorowości gospodarstw indywidualnych posiadających więcej niż 1 ha UR, był odsetek kierowników posiadających wykształcenie rolnicze (około 47%), ale trochę większy był w badanej grupie udział kierowników posiadających wykształcenie wyższe rolnicze: 2,5 wobec 1,7% [Charakterystyka gospodarstw 2008]. Można więc przypuszczać, że umiejętności zarządcze kierowników rozpatrywanych w tym opracowaniu jednostek były wyższe niż średnio w Polsce.

4. Zmiany liczby gospodarstw i skali prowadzonych w nich działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej (na przykładzie przyjętej do badań próby 796 gospodarstw)

W latach 2005-2007 w ponad 90% gospodarstw z przyjętej do badań próby uprawiano zboża. Jednak liczba tych jednostek stopniowo się zmniejszała, a średnia powierzchnia uprawianych w nich zbóż ogółem – wahała, choć w dość niewielkim stopniu. Co więcej, w około 60% gospodarstw prowadzących uprawę zbóż uprawiano pszenicę, ale liczba tych gospodarstw i powierzchnia uprawianej w nich pszenicy sukcesywnie się zmniejszała (w ciągu 3 lat badań odpowiednio o 7 i 4%) – tabela 2. Możliwe, że niektórzy rolnicy zaczęli nastawiać się na uzyskiwanie dochodów z innych działalności niż uprawa zbóż.

Dla porównania, z danych statystyki publicznej [Charakterystyka gospodarstw 2008] wynika, że we wspomnianym okresie odsetek gospodarstw uprawiających w Polsce zboża wynosił około 88%, a średni areal tych roślin był w nich prawie o połowę mniejszy niż w omawianej grupie 796 gospodarstw, wynosił 5,0 ha wobec 9,6 ha w analizowanych gospodarstwach. Co więcej, wśród ogółu polskich gospodarstw uprawiających zboża, ponad 40% prowadziło uprawę pszenicy. Tendencje

do zmniejszania w kolejnych latach, obszaru uprawy zbóż zauważył też w 2010 roku S. Stańko. Napisał on jednak, że zmiana ta będzie w przyszłości rekompensowana zwiększającym się plonowaniem tych roślin [Stańko 2010].

Tabela 2

Liczba gospodarstw rolnych i rozmiar prowadzonych w nich wybranych działalności produkcyjnych (w badanej zbiorowości 796 gospodarstw)

Wyszczególnienie	Lata badań		
	2005	2006	2007
Liczba badanych gospodarstw	796	796	796
w tym: liczba gospodarstw uprawiających zboża ogółem	750	743	740
w tym: pszenicę	500	484	465
liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta ogółem	694	689	685
w tym: krowy mleczne	582	556	529
pozostałe bydło	592	582	575
trzodę chlewną	572	551	538
<i>W przeliczeniu na 1 gospodarstwo prowadzące wybrane działalności produkcyjne</i>			
Powierzchnia uprawy zbóż ogółem [ha]	9,65	9,58	9,62
w tym: pszenicy	3,91	3,86	3,75
Plon ziarna pszenicy [dt/ha]	46,5	38,6	43,4
Zwierzęta ogółem - stan średnioroczny [LU]	11,85	12,41	12,29
w tym: krowy mleczne	4,99	5,20	5,44
pozostałe bydło	2,96	3,15	3,47
trzoda chlewna	5,81	6,48	6,14
Wydajność 1 krowy mlecznej [litry]	3608	3612	3664

Źródło: jak w tabeli 1.

Analizując badane gospodarstwa pod względem produkcji zwierzęcej stwierdzono, że około 2/3 z nich utrzymywało krowy mleczne. Jednak liczba tych jednostek stopniowo się zmniejszała. Wzrastała natomiast wielkość stad krów. W rezultacie, w 2007 roku – w porównaniu do 2005 roku – w objętych badaniami gospodarstwach utrzymujących krowy mleczne, wyrażony w LU⁵ średnioroczny stan tych zwierząt był wyższy o 9%. Wzrosła też w tym okresie wydajność mleczna krów – o niecałe 2%. Przytoczone dane sugerują więc, że producenci mleka wzrost opłacalności tej produkcji upatrują przede wszystkim w zwiększaniu liczby krów mlecznych w gospodarstwie oraz wzroście wydajności tych zwierząt.

⁵ LU – ang. Livestock Unit; pol. jednostka przeliczeniowa zwierząt. Dla przykładu, 1 krowa mleczna = 1,0 LU, byczki i jałówki w wieku 1-2 lat, na rzeź = 0,7 LU, tuczniaki = 0,3 LU.

Podobne zmiany, dotyczące produkcji mleka, obserwuje się w całym kraju. W 2010 roku, w porównaniu z 2004 rokiem, liczba gospodarstw (ogółem) utrzymujących krowy zmniejszyła się aż o 37% [Rynek mleka 2010]. Co więcej, z danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010 wynika, że w 2010 roku w gospodarstwach posiadających 20 i więcej krów znajdowało się prawie 43% krajowego pogłowia krów, podczas gdy w 2002 roku – tylko 16% [Zwierzęta gospodarskie 2011]. Jako ciekawostkę warto dodać, że średnio w całej zbiorowości – badanych przez GUS – polskich gospodarstw indywidualnych, wydajność krów mlecznych w 2005 roku wynosiła 4085 litrów na krowę, w 2007 roku wzrosła do poziomu 4258 litrów, a w 2011 roku, według ekspertów IERiGŻ-PIB, wynosiła 4700 litrów [Rynek mleka 2011]. Jak wynika z prezentowanych danych wydajność krów mlecznych w objętych analizą 796 gospodarstwach była wyraźnie niższa w porównaniu ze średnią wydajnością krów obliczoną dla wszystkich indywidualnych gospodarstw w Polsce. W 2005 roku różnica na korzyść tych drugich wynosiła 477 litrów (13,2%), a w 2007 roku – 594 litry (tj. 16,2%). Można to tłumaczyć tym, że w omawianych badaniach uczestniczyły gospodarstwa o stosunkowo niedużym średniorocznym stanie krów (około 5 sztuk), a więc raczej nie nastawione na uzyskiwanie wysokiej wydajności mlecznej krów, która to na ogół rośnie wraz ze wzrostem skali chowu [Augustyńska-Grzymek 2011]. Zwłaszcza, że zazwyczaj w jednostkach z większymi stadami krów występują wydajniejsze rasy i typy użytkowe tych zwierząt, a zadawane pasze i warunki utrzymania mają wyższe parametry. Można więc przypuszczać, że średnio w gospodarstwach indywidualnych w kraju uwarunkowania do osiągnięcia wyższej wydajności mlecznej były lepsze niż w analizowanej grupie.

Przeprowadzone badania wykazały również zmniejszenie się w kolejnych latach (2005-2007) liczby gospodarstw posiadających pozostałe bydło oraz trzodę chlewną. Zauważono jednak, że w objętych analizą gospodarstwach utrzymujących pozostałe bydło, średnioroczny stan tych zwierząt stopniowo się zwiększał, a w gospodarstwach prowadzących chów trzody chlewnej – wyraźnie się wahał. Przyczyną wzrostu liczebności pozostałego bydła były wyższe ceny żywca wołowego niż przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej generujące wyższą opłacalność chowu tych zwierząt [Biuletyn Statystyczny 2005; Rynek mięsa 2011]. Natomiast zmiany pogłowia trzody chlewnej pierwotnie wynikały z tzw. cyklu świńskiego. W 2007 roku wszedł on – z pozoru – w fazę spadku, tzn. zmniejszania stad i ograniczania produkcji. Jednak, jak się później okazało, w roku tym rozpoczęło się w Polsce, obserwowane do dnia dzisiejszego, drastyczne załamanie produkcji żywca wieprzowego, będące skutkiem wciąż wyższej dynamiki wzrostu kosztów produkcji niż wzrostu cen żywca wieprzowego – co ostatecznie przekłada się na trwającą od kilku lat nieopłacalność tej produkcji.

Warto dodać, że dane statystyki publicznej [Pogłowie bydła 2005; Pogłowie bydła 2012] wskazują, że od 2004 do 2011 roku pogłowie pozostałego bydła wzrosło

w Polsce z 2,4 do 2,9 mln sztuk, tzn. o 21%. Należy też przypuszczać, że w najbliższych latach będzie ono nadal wzrastać, oczywiście jeśli wciąż zwiększać się będzie opłacalność produkcji żywca wołowego. Co zaś się tyczy trzody chlewnej, w 2007 roku jej pogłowie wynosiło w Polsce 18,1 mln sztuk, a w 2011 roku zmniejszyło się o 25%, do poziomu 13,5 mln sztuk [Rynek mięsa 2011]. Jest to w naszym kraju skutkiem wieloletniej nieopłacalności produkcji żywca wieprzowego. Jednak są w Polsce gospodarstwa, które prowadzą tę działalność na tak dużą skalę, że jest ona opłacalna.

Powyższe dane sugerują, że obecnie producenci rolni muszą szybciej niż kiedyś dostosowywać się do zmieniającej się sytuacji rynkowej, by prowadzona przez nich produkcja umożliwiała uzyskanie jak najwyższego dochodu. Można w związku z tym zakładać, że wybierają takie działalności, które w ich opinii mogą być opłacalne, a ich działania są w dużym stopniu uwarunkowane oddziaływaniem czynników zewnętrznych (kursu walut czy polityki państwa).

5. Podsumowanie i wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można przypuszczać, że ukierunkowanie produkcyjne słabszych ekonomicznie gospodarstw rolnych może zmieniać się stosunkowo szybko. Na przykładzie badanej grupy 796 gospodarstw stwierdzono bowiem, że w latach 2005-2007 zmniejszała się liczba jednostek o ukierunkowaniu na produkcję mieszaną. Wzrastała natomiast zarówno liczba jednostek nastawionych na produkcję roślinną, jak i na zwierzęcą, jednak odsetek tych pierwszych był trochę większy.

Ukierunkowaniu gospodarstw na produkcję roślinną sprzyjało powiększanie areалу użytków rolnych oraz to, że na ogół nie wymagała ona tak dużych nakładów – w tym pracy – jak produkcja zwierzęca. Przypuszcza się, że posiadanie wolnych zasobów pracy może w przyszłości determinować podejmowanie przez rolników zajęć pozarolniczych, to zaś może być dobrym kierunkiem dla poprawy sytuacji ekonomicznej ich rodzin. Na podstawie przeprowadzonych badań można też zakładać, że o ile nie nastąpią jakieś gwałtowne, nieprzewidziane zmiany uwarunkowań produkcyjno-ekonomicznych produkcji rolniczej w Polsce, za kilkanaście lat zdecydowana większość gospodarstw analizowanej próby będzie prawdopodobnie ukierunkowana na produkcję roślinną, podobnie jak *gros* innych polskich gospodarstw o analogicznej sile ekonomicznej. Ukierunkowaniu gospodarstw na produkcję zwierzęcą sprzyja natomiast powiększanie skali chowu zwierząt np. liczby utrzymywanych krów mlecznych, czy pozostałego bydła. Stwarza to szanse na wyższą opłacalność prowadzonej produkcji, co może być przesłanką do rozwoju tych gospodarstw.

LITERATURA

1. Augustyńska-Grzymek I. (2011): Produkcja mleka, [w:] Wyniki produkcyjno-ekonomiczne w 2010 roku na tle 2009 roku, [w:] Produkcja, koszty i dochody z wybranych produktów rolniczych w latach 2009-2010 (wyniki rachunku symulacyjnego). Red. Cholewa M., IERiGŻ-PIB, Warszawa, 50-55.
2. Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności – BAEL (LFS – Labour Force Survey). Słownik rynku pracy (2012): http://www.rynekpracy.pl/slownik_1.php/wpis.2.
3. Biuletyn statystyczny (2005): GUS, Warszawa, nr 10.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. (2008): GUS, Warszawa, 67, 77-78, 296-297.
5. Dzun W., Józwiak W. (2009): Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. *Więś i Rolnictwo*. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 73-92.
6. Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza. (1984): PWRiL, Warszawa, 293-294.
7. Halamska M. (2009): Pięć lat w UE: stare i nowe procesy zmian na polskiej wsi. *Więś i Rolnictwo*. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 55-72.
8. Jasińska E., Michalak P. (2008): Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 11-12, 47.
9. Kłodziński M. (2004): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi po integracji Polski z UE. *Więś i Rolnictwo*. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 108-118.
10. Kwartalna informacja o rynku pracy (2012): GUS, Warszawa, 4.
11. Obszary wiejskie w Polsce (2011): GUS, US w Olsztynie, Warszawa, Olsztyn, 93.
12. Pogłowie bydła i owiec w grudniu 2004 r. (2005): GUS, Warszawa, 2.
13. Pogłowie bydła i owiec w grudniu 2011 r. (2012): GUS, Warszawa, 2.
14. Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010 (2011): GUS, Warszawa, 23, 26-29.
15. Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992-2007 (2009): Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa, 15.
16. Rolnictwo w 2007 r. (2008): GUS, Warszawa, 23.
17. Rynek mięsa. Stan i perspektywy (2011): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 40, 6, 21.
18. Rynek mleka. Stan i perspektywy (2010): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 39, 5.
19. Rynek mleka. Stan i perspektywy (2011): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 41, 8.
20. Stańko S. (2010): Perspektywy produkcji rolniczej w Polsce. *Biuletyn Informacyjny*, ARR, Warszawa, nr 9-10, 68, 72.
21. Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (2006): Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 71.
22. Szafraniec K. (2006): Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi z perspektywy obecności Polski w UE, [w:] *Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej – 25*. Red. nauk. Hunek T. Wyd. *Więś Jutra*, Warszawa, 78-101.
23. Wilkin J. (2008): Ewolucja paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich. *Więś i Rolnictwo*. IRWiR PAN, Warszawa, nr 3, 18-28.
24. Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej. Powszechny Spis Rolny 2010 (2011): GUS, Warszawa, 44.

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK

ZMIANY W UKIERUNKOWANIU PRODUKCYJNYM GOSPODARSTW ROLNYCH
W POLSCE

Słowa kluczowe: *obszary wiejskie, ukierunkowanie produkcyjne gospodarstw rolnych*

STRESZCZENIE

W artykule opisano zmiany dotyczące ukierunkowania produkcyjnego słabszych ekonomicznie (2-16 ESU) indywidualnych gospodarstw rolnych. Analizę wykonano w oparciu o dane Polskiego FADN z wybranej grupy gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 2005-2007. Wykazano, że w omawianym okresie odsetek przyjętych do badań gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mieszaną oscylował wokół 50%, a na roślinną i zwierzęcą – wynosił po około 25%, jednak udział tych pierwszych sukcesywnie się zmniejszał, a obydwu kolejnych – zwiększał (z przewagą jednostek nastawionych na produkcję roślinną). Obliczono również, że ponad 90% badanych gospodarstw prowadziło uprawę zbóż, a około 70% – chów krów mlecznych, ale liczba jednych i drugich stopniowo malała.

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK

CHANGES IN DIRECTIONS OF PRODUCTION IN AGRICULTURAL HOLDINGS
IN POLAND

Key words: *rural areas, directions of production in agricultural holdings*

SUMMARY

The article describes changes in the direction of production in economically small (2-16 ESU) individual farms. The analysis was based on data of Polish FADN from selected group of farms conducting accounting for agriculture in 2005-2007. The studies have shown that in this period, the proportion of surveyed farms directed for mixed production was around 50%, and for plant and animal production – was approximately 25%. The share of farms with mixed production was gradually decreasing, and the two subsequent – increasing (with a predominance of farms oriented for crop production). Also estimated that over 90% of households cultivated cereals, and about 70% – breeding of dairy cows, but the number of both groups was gradually decreasing.

e-mail: Irena.Augustynska@ierigz.waw.pl